

Байер О. О.

E-mail: bayer.oxana@gmail.com

ОСВІТНІЙ ДОСВІД ЯК ДОПОМІЖНИЙ РЕСУРС АДАПТАЦІЇ ДО НЕСПРИЯТЛИВИХ СОЦІАЛЬНИХ УМОВ

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У літературі виокремлюються різні ресурси, що допомагають суб'єкту адаптуватись до несприятливих мінливих умов середовища. Зауважимо, що йдеться не тільки і не стільки про психологічне подолання (coping behavior в англійському варіанті – тобто свідомі зусилля, спрямовані на запобігання або зменшення загрози, шкоди або втрати [4]), а про більш широкий, більш масивний процес пристосування до життєвих викликів. Серед ресурсів адаптації автори розглядають матеріальні та психологічні, під останніми маються на увазі соціальна підтримка, оптимізм, відчуття контрольованості та самооцінка [5].

Ми пропонуємо поглянути на освітній досвід суб'єкта як допоміжний ресурс у його адаптації до несприятливих умов соціуму, до якого він належить. У нашому дослідженні шляхів та засобів пристосування людини до соціальних утисків (на прикладі радянської епохи) ми неодноразово стикались із свідченнями респондентів щодо важливої ролі їх освітнього досвіду в тому, в який спосіб вони реагували на події довкола, і те, яким чином складалось їх життя.

Наше дослідження будується на основі інтерв'ю як основного методу отримання емпіричних даних. В якості респондентів запрошуються чоловіки та жінки пізнього віку – як свідки радянської епохи. Інтерв'юер пропонує їм розповісти про те, з якими життєвими викликами (спричиненими державною системою або ні) їм довелось стикатись на своєму шляху та як, за допомогою чого вони їх опанували. Інтерв'ю тривають настільки довго, щоб як у респондента, так і в інтерв'юера склалося враження закінченості бесіди, коли досліджуваний виговорився, а дослідник отримав відповіді на свої питання. На даний час до роботи залучено вже близько 90 суб'єктів-свідків радянської епохи. За кожним інтерв'ю готується скрипт, який повторно аналізується. Зауважимо, що в якісному дослідженні, на думку його методологів [2], важливе все, що стосується взаємодії досліджуваного і дослідника; аналізу підлягає навіть «написане між рядків», відчуття та враження інтерв'юера також можуть бути матеріалом для обговорення.

Отже, звернемось до свідчень досліджуваних щодо ролі їх освітнього досвіду в адаптації до складних життєвих умов. Ця роль неоднозначна – проте в тих випадках, коли виокремлюється, завжди визначається як вагома.

Освіта як ціль, як засіб дістати кращого життя, побороти приреченість на бідність та безперспективність. В. І., 1939 р. н., повідомив, наскільки палко прагнув вивчитись, як стійко терпів голод,

постійну перевагу, інколи глузування міських з його занедбані зовнішності – все заради того, щоб «вирватись у город». «...Закінчив його [Гірничий інститут – прим. О. Б.] в шістдесят шостому році, працюючи – з шостого ранку пішов, в одинадцять ночі додому. І отак шість років. Який я тоді був? Мабуть, на мене було страшно дивиться. Але я все-таки держав свою лінію. Я знав, що якщо я останусь...»

Наукова діяльність як засіб «внутрішньої еміграції» [1]. Ю. І., 1940 р. н., розказуючи про події свого життя за радянської влади повідомляє, наскільки захоплено віддавався науковій діяльності, з яким жаром навчався новому у своїй спеціальності (металургійне машинобудування), яке задоволення знаходив у підготовці проектів та спілкуванні у середовищі професіоналів. Він не оминає й сумного факту: двічі через різні причини йому «не давали» захистити докторську, відхилили його кандидатуру зі списків тих, хто їде вчитись у Францію (при тому, що Ю. І. досконало знав французьку, був успішним молодим науковцем). Як він на це відреагував? «Я приобрел хороший опыт... Обид много в жизни бывает. Разве на все обиды реагируешь?» Його свідчення цікаві ще й через те, як респондент описує роль його захоплення наукою у впоранні з обов'язковим «партійним навантаженням»: «Надо было расти. Я понял, что обязательно выглядеть активным и заниматься, решать задачи... Я просто делал это как работу, обычную работу». На питання, чому, на його думку, люди по-різному реагували на складні життєві обставини, що допомагало їм триматись, хто ламався, Ю. І. відповідає: «Те, у которых не было характера и у которых не было цели».

Приклад подібного ставлення до наукової та професійної діяльності надав також І. К., 1940 р. н. Захоплений інженерною справою випускник щиро вірив у силу знання, у правду економічно виправданих та ефективних технічних рішень. Останнє, дійсно, працювало: І. К. зумів підняти кар'єрними сходами, здобути й вдало здійснити не один трудомісткий проект, що вимагало продовження навчання, зокрема, ремеслу менеджера. Він з досадою пригадує значну кількість «палок у колеса» від заздрисників та бюрократів. Але «меня интересовала сама работа... Я был вовлечен в работу целиком!»

Навчання як ресурс, привабливість знання як такого. Респондентка 1938 р. н. (ім'я просила не повідомила) розповіла, як приїхала в сусіднє село в прийми, щоб бути ближче до училища, де можна було вчитись на медсестру. Інколи не було, чого їсти, траплялось, що лежала на лежанці і не могла підвестись через голод (а соромно було признатись хазяйці, що це так), «бігала на учобу взимку у резинових чоботях декілька кілометрів» – усе заради того, щоб учитись. Респондентка пропрацювала фельдшером усе життя, вийшла на пенсію заслуженим працівником медицини, шанованим професіоналом, зберігаючи щирі любов до своєї справи.

Знання як організуючий буття фактор, як життєва вісь. М. І., 1933 р. н., несе потребу пізнавати нове як усвідомлювану життєву необхідність крізь усе життя. Змалечку привчена читати кількома мовами, М. І. залюбки вчилася, рано почала сама складати вірші, виступати в гуртках самодіяльності. Їй не було 17, коли її арештували, допитували та присудили 10 років за пособництво УПА. І в таборах, і вже на волі, опановуючи життя за нових реалій «дівчини з минулим», вона не кидала навчання, а з нагодою й сама занурилась у просвітницьку діяльність. Вона і заказ пише вірші про пережите, і зараз спілкується з колишніми учнями – бо не бачить себе без цього. Її переконання та віра тримали її у найважчі часи. Може, «отруєння» цивілізацією та українством справили свій вплив? Ось її слова: «Тато мені пояснив: ти повинна любити свою хату, свого тата-маму, свою землю і відстоювать, що ніхто не має права її забирать, бо то твоє... Ми були під Європою, ми бачили, як живе Європа. Зовсім по-іншому... Як я приїхала сюди, в Дніпропетровськ... Але як я пройшла і порівняла його з Львовом... Це земля і небо. Навіть по культурі. Знаєте, а так же само і Івано-Франківськ, і всі інші. Це міста уже європейські».

Завершимо приклади свідчень наших респондентів щодо ролі освітнього досвіду в їх адаптації до складних життєвих умов таким фактом: близько 20% досліджуваних вважають справою решти свого життя з'ясування історії їх роду, написання мемуарів. Це умовне встановлення справедливості, на думку Г. С., 1936 р. н., донесення до нащадків правди про те, що незаслужено звинувачені, репресовані закатовані члени їх родин – насправді, безвинні люди, а інколи – більш ніж звичайні: шановані громадою, визначні у своєму ділі. Такий приклад надає нам змогу вбачати в освітньому досвіді ще й форму самоукріплення, який може виступати ресурсом життя у пізньому віці [3].

Таким чином, дослідження шляхів та засобів подолання наслідків умов соціальних репресій на прикладі радянської доби надало змогу розглядати особливу роль освітнього досвіду в цьому процесі. В подальшому було вирішено внести питання щодо ролі жаги до знань, науки, освіти, на думку суб'єкта, в успішності його адаптації до складних життєвих обставин.

Література:

1. Іванова О. Феномен внутрішньої еміграції / О. Ф. Іванова // Соціальна психологія. – 2004. – № 1. – С. 53–63.
2. Квале С. Исследовательское интервью / Стейнар Квале. – М. : Смысл, 2003. – 301 с.
3. Шахматов Н. Ф. Психическое старение: счастливое и болезненное / Н. Ф. Шахматов. – М. : Медицина, 1996. – 304 с.
4. Carver S. Ch. Personality and Coping / Charles S. Carver and Jennifer Connor-Smith // Annual Review of Psychology. – 2010. – № 61. – pp. 679–704.

5. Taylor Sh. E. Coping Resources, Coping Processes, and Mental Health / Shelley E. Taylor and Annette L. Stanton // Annual Review of Clinical Psychology. – 2007. – № 3. – pp. 377–401.